

УДК 330.101.541:332.012

Н.С. Качан, ст. викл., здобувач

Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне

Взаємозв'язок системи і структури: філософсько-економічний аспект

Досліджено еволюцію поняття "економічна структура", сучасне його тлумачення різними науковцями, зв'язок з поняттям "економічна система"; подано модель взаємозалежності між ними при системному підході наукового пізнання, дано авторське визначення поняттям, що розглядаються у філософсько-економічному аспекті.

економічна структура, економічна система

Сучасна економічна наука дедалі частіше натикається на проблеми методологічного порядку. Ці проблеми полягають у необхідності аналізу принципів, засобів, методів наукової діяльності, які забезпечують пізнання та узагальнення економічних процесів і явищ, виявлення причин, тенденцій, закономірностей їх виникнення, існування та розвитку. Основні функції економічної методології полягають в отриманні нового знання; структуруванні цього знання у вигляді нових понять, категорій, законів, гіпотез, ідей, теорій; організації використання нових знань у суспільній практиці. Щодо економічних проблем, озброюючи знанням деяких загальних законів і принципів дослідження, загальнонаукова методологія дає можливість досліднику економічних явищ та процесів встановити певні зв'язки і взаємозалежності досліджуваного об'єкта з іншими, тими, що перебувають за межами економічної сфери. Будь-яка галузева економічна наука (економіка промисловості, економіка сільського господарства, економіка будівництва, економіка водного господарства, тощо) зможе досягти певних результатів і сформулювати наукові висновки та пропозиції для практики тільки за умови використання загальних, зокрема філософських, законів, прийомів та принципів дослідження. Важко здійснити економічний аналіз та відшукати резерви підвищення ефективності економічної діяльності без використання структурного методу на основі системного підходу. Тим більше, що наявна структура нашої економіки проявила себе як нераціональна і потребує глибокого вивчення різнобічних аспектів її формування, удосконалення методів перебудови на засадах раціоналізму і екологічної безпеки. Та в сучасній вітчизняній економічній науці недооцінюють цей інструмент дослідження і не використовують весь його потенціал, сприймаючи економічну структуру апіорно, що потребує подальшого вивчення, узагальнення і розкриття змісту цього поняття з нової точки зору, з новим баченням, які врахують сучасні тенденції та зміни у суспільстві.

Питаннями визначення змісту поняття структури та взаємозв'язку її із системою приділяло увагу багато дослідників, переважно філософського спрямування Р.Барт, Ж.Лакан, К.Леві-Стос, І.Кант, Фердинанда де Соссюра, М.Фуко. Вагомий науковий доробок у вивченні та вирішенні методологічних проблем з цього питання внесли вітчизняні економісти В.Базилевич, Г.Башнянин, З.Ватаманюк, В.Геєць, П.Єщенко, Г.Климко, С.Мочерний, А.Чухно та ін. Незважаючи на значну кількість наукових робіт, дослідження синергетичного впливу філософських і економічних законів на формування внутрішньоструктурних зв'язків на сьогодні відсутнє.

Таким чином, важливим завданням у статті постає дослідження філософсько-економічного аспекту еволюції поняття "економічна структура"; узагальнення сучасного тлумачення і зв'язку її з поняттям "економічна система"; з'ясування будови системи; виведення авторського визначення поняттям, що розглядаються з метою подальшого використання у дослідженні структури водогосподарського комплексу України як підсистеми економічної системи.

Проблема в систематизації, організації елементів світу виникло у людства з часу усвідомлення складності буття, неоднозначності внутрішнього і зовнішнього світосприйняття. Еволюція поглядів про світобудову призвела до виникнення поняття "структура" у нерозривному зв'язку із "системою". Уже в Канта бачимо структуру як "положення і зв'язок якого-небудь організму, утвореного з певною метою" [1, с.438].

Використання структури як одного з методів дослідження виникло у Франції на початку ХХ ст. як науковий напрямок у гуманітарному знанні у формі філософського структуралізму. Основним джерелом розробки методології філософського структуралізму була структурна лінгвістика і насамперед теоретичні настанови швейцарського лінгвіста Фердинанда де Соссюра (1857-1913). Основні представники школи філософського структуралізму - французький етнолог і філософ К.Леві-Стос, філософи М.Фуко, Ж.Лакан, літературознавець Р.Барт та ін. [2, с. 165]. Структура трактується як сукупність елементів чи зв'язків між якими існують відносини. В такій інтерпретації поняття структури характеризувала не просто стійкий "скелет" якогось об'єкта, а сукупність правил, за якими з одного об'єкта можна отримати другий, третій і т. д. шляхом перестановки його елементів чи інших симетричних перебудов. Структуралістів насамперед цікавили закони функціонування системного, тобто поділеного на елементи, цілого. Їх об'єднувала спільна методологічна установка на прийняття структурного аналізу як провідного методу дослідження. Пріоритетним вважалося вивчення не змісту, а форми, не елементів, а зв'язків між елементами [3, с. 287]. Філософський структуралізм спочатку був розроблений у лінгвістиці, та досить швидко набув поширення в науках про людину: антропології, етнології, психології, соціології та ін.

Структура у сучасній філософській літературі тлумачиться як: "спосіб організації внутрішніх відношень системи" [3, с. 287]; "мережа відносно сталих, упорядкованих зв'язків між елементами" [4, с. 567]; "сукупність стійких зв'язків об'єкта, що забезпечують його цілісність" [1, с. 438], та ін. т.п. В основу поняття "структура" покладено поняття упорядкованості або композиції елементів. Маючи ту саму кількість елементів певної множини і в тому самому складі, вони по-різному можуть бути впорядковані і здатні утворювати різні структури [2, с. 238]. Тобто, виявлення структур властиво для всіх сфер знання, оскільки наука, виявляючи зв'язки та відношення, завжди має справу з тим чи іншим системно-структурним утворенням, але у структуралізмі цей прийом виведений в основний метод без чіткого ієрархічного зв'язку із системою тобто без системного підходу до структурного методу. На відміну від економічної науки, де структура не визначається як самостійне поняття, а розглядається лише як спосіб внутрішньої організації економічних систем, як сукупність стійких зв'язків і відносин між елементами системи [5, с. 69]. Сучасне тлумачення економічної структури розглядає її як складову системного підходу наукового пізнання та практичної діяльності. Хоча навіть у такому трактуванні присутня нечіткість у розмежуванні понять "структура" та "система".

За філософським визначенням система — це сукупність елементів, що знаходяться у певних зв'язках і відношеннях один до одного, яка створює єдність і цілісність. Системи можуть розрізнятися фізичною, хімічною, біологічною,

соціальною, духовною природою, своєю субстратною, функціональною та іншими особливостями. Поняття системи пов'язане з поняттями "структура", "елемент", "зв'язок", "відношення", "підсистема" та ін. Один із основоположників загальної теорії систем Л.Берталанфі визначав систему як комплекс взаємодіючих елементів. Водночас окремі автори розмежовують онтологічний і гносеологічний аспекти цієї категорії. В онтологічному аспекті поняття "система" постає як сукупність елементів і зв'язків між ними, що існують об'єктивно, незалежно від волі та свідомості людей. У гносеологічному аспекті йдеться про використання поняття "система" та інших споріднених понять як інструменту пізнання сутності складних матеріальних систем. Цей аспект філософи називають епістемолого-методологічним. Розгорнуте визначення системи передбачає складнішу систему, в якій, крім елементів, можуть виникати зв'язки між певними комплексами елементів, що утворюють підсистему. Об'єднуючи різні елементи системи, підсистема сприяє виконанню цілісної програми в розвитку системи. Як елемент системи підсистема, у свою чергу, є системою щодо її складових. В економічних та інших складних матеріальних системах у межах підсистем виділяють не лише елемент (як найпростіше структурне утворення), а й компонент. У межах, наприклад, підсистеми продуктивних сил — такі елементи, як людина, засоби праці, наука та інші, кожний з яких складається з певної кількості компонентів. Ще один важливий аспект наукового розгорнутого обґрунтування поняття "система" полягає в тому, що елементи, а тепер вже й підсистеми, перебувають у відносинах і зв'язках не лише один з одним (одна з іншими), а й із середовищем. Це положення найбільшою мірою відповідає системам, що самоорганізуються, а отже, вимогам синергетичного підходу. З урахуванням цих вимог сформульовано розгорнуте визначення системи: "система — комплекс підсистем, елементів та компонентів і їм характерних властивостей, взаємодія між якими та середовищем зумовлює якісно або сутнісно нову інтегративну цілісність" [6, с. 361].

Поняття "система" є центральним у системному підході наукового пізнання, який набув поширення у другій половині ХХ ст. Будучи знаряддям підвищення ефективності різних сфер управління, системний підхід впроваджується у практику управління соціальними інститутами, забезпечення організації виробництва та споживання, у планування розвитку науки і техніки, розробку інформаційних систем. Поняття "система" у цьому випадку визначає певний матеріальний (підприємство, колектив, суспільні відносини, інститути) або ідеальний (форми суспільної свідомості, громадська думка, ціннісні орієнтації груп та ін.) об'єкт, що розглядається як цілісне утворення. Одна і та ж система може розглядатися з різних точок зору. Системний підхід передбачає виділення певного системоутворюючого параметру, що обумовлює пошук сукупності елементів, мережу зв'язків і відносин між ними — її структуру. Система завжди знаходиться у певному середовищі. Системний підхід ураховує її зв'язки і відносини з оточенням. Звідси друга вимога системного підходу — враховувати, що кожна система є підсистемою іншої, більшої системи, і навпаки — виділяти в ній менші підсистеми (елементи), що в іншому контексті самі розглядаються як системи. Обов'язковим для системного підходу є вирішення проблеми визначення властивостей цілого на основі властивостей елементів, а також властивостей елементів на основі характеристик цілого. При цьому вважають, що суттєві властивості системи визначаються не стільки властивостями сукупності елементів, як властивостями її структури, системоутворюючими зв'язками об'єкта [6, с. 361].

У сучасній економічній літературі тлумаченню поняття "система", класифікації її за різними структурними елементами, вивченню законів розвитку приділялося багато уваги. З метою узагальнення змісту та визначення місця економічної структури у

побудові економічної системи проведено аналіз трактування цього поняття вітчизняними науковцями у таблиці.

Таблиця - Тлумачення поняття економічної системи у сучасній економічній науці

№ з/п	Автор	Тлумачення та джерело інформації
1.	В. Базилевич	Економічна система – це сукупність взаємопов'язаних і відповідним чином упорядкованих елементів економіки, що утворюють певну цілісність, економічну структуру суспільства [7, с. 68].
2.	Г. Башнянин	Економічна система є ключовим поняттям, об'єктом економічної теорії, вона охоплює усі аспекти господарського життя країни: від діяльності окремої маленької фірми до функціонування потужних галузей [8, с.37]. Економічна система – це компонента суспільного ладу поруч із політичним правлінням, наукою і культурою, релігією та мораллю, тощо [8, с.39]. Економічна система – це сукупність всіх видів економічної діяльності людей (механізмів, інститутів функціонування, регулювання національної економіки) у процесі виробництва, обміну, розподілу і споживання товарів і послуг, а також у процесі регулювання такої діяльності [8, с. 41].
3.	З. Ватаманюк	Економічна система – це спосіб організації економіки, сукупність взаємопов'язаних і відповідно впорядкованих її структурних елементів (галузей, підприємств, господарських суб'єктів та людей, що стоять за ними), які визначають взаємозв'язки між виробниками та споживачами благ і послуг [9, с. 114].
4.	Л. Заглинська	Економічна система – це сукупність економічних, соціальних, духовних, політичних елементів і зв'язків між ними, які відносяться до різних структурних ланок, що є відносно самостійними і разом з тим активно взаємодіючими між собою [10, с. 18].
5.	Г. Клишко	Економічна система – це сфера функціонування продуктивних сил і економічних виробничих відносин, взаємодія яких характеризує сукупність організаційних форм та видів господарської діяльності [11, с. 58].
6.	С. Мочерний	Економічна система – це комплекс взаємодіючих підсистем, елементів та сукупність економічних зв'язків між ними, внаслідок чого виникають закони розвитку та функціонування даної системи, що надають їй цілісності та організованості, посилюють ефективність у інтересах досягнення спільної мети, втіленої в основному економічному законі [5, с. 69]
7.	А. Чухно	Економічна система – це надзвичайно складна категорія, що має розгалужену структуру, систему законів її функціонування і розвитку [12, с.52]. Економічна система – надзвичайно складне утворення, яке охоплює продуктивні сили і виробничі відносини, тобто спосіб виробництва на певному етапі розвитку [12, с. 56].

Таким чином, у більшості визначень поняття економічної системи, структури відноситься значна роль у її формуванні та змістовному наповненні. Система виступає не простим набором різних елементів, а ієрархічною побудовою з системоутворюючими структурними ланками, що визначають природу економічних систем. Структура дає можливість визначити потребу в удосконаленні економічної системи з метою підвищення її ефективності, або переходу на вищий ступінь розвитку. Економічна структура за своїм змістом є неоднорідна, вона поєднує у собі загальні та специфічні, основні та похідні, нові, що народжуються, та відмираючі старі, перехідні та проміжні економічні форми, кожна з яких функціонує на основі спільної для всієї системи і разом з тим власної логіки розвитку. У сучасних умовах економічна структура характеризується динамізмом, мінливістю, суперечністю розвитку. Цим визначається необхідність структурної диференціації складових економічної системи, без якої неможливо пізнати об'єктивні закони та принципи її функціонування.

Як було сказано вище [6, с. 361], доцільно в рамках структури виділяти елементи меншого порядку – компоненти, для можливості формалізації всіх складових економічної системи. З метою більш чіткої ідентифікації взаємозв'язків між досліджуваними поняттями та з урахуванням системного підходу, побудуємо модель взаємозв'язку між поняттями "структура" і "система" при системному підході наукового пізнання (Рисунок). Модель показує, що яку б економічну систему ми не взяли б для дослідження, макроекономічну – на рівні національної економіки, чи метаекономічну – на рівні економіки територіально-регіональних економічних комплексів, галузевої економіки, економіки окремих ринків, ринкових інфраструктур, тощо, вона однозначно буде підсистемою n -го порядку по відношенню до системи на глобальному економічному рівні, а тому матиме з ним спільні закони розвитку, причинно-наслідкові зв'язки і залежності. Кожна підсистема має свою структуру, яку формують відповідні компоненти. Така класифікація елементів економічної системи дозволить формалізувати особливості її функціонування, для використання економіко-математичних моделей в оцінці та прогнозуванні ефективності заходів регуляторного впливу.

Узагальнення вищенаведеного дозволяє нам сформулювати тлумачення системи, економічної структури та компоненти.

Відтак, у загальному розумінні *економічна система* – це структурно-організована, упорядкована цілісність, що формується, розвивається і функціонує за економічними законами і має ієрархічну будову.

Економічна структура - це основний формоутворюючий елемент економічної системи; сукупність компонент, об'єднаних за однаковим функціональним параметром чи ознакою; має здатність змінюватися під дією об'єктивних економічних законів, спільних із системою, яку вона формує; є динамічною і відображає етап розвитку цієї системи.

Компонента – елемент економічної структури, якому притаманні загальні закони розвитку систем. Залежно від мети і глибини пізнання, може розглядатися як самостійна система нижчого рівня.

Підсумовуючи, можна зазначити, що проведене теоретичне дослідження дає змогу осмислити економічну систему і економічну структуру як взаємопов'язані, взаємозалежні поняття, з'ясувати їх підпорядкованість і змістове наповнення, підкреслити важливість побудови раціональної структури, котра може стати джерелом розвитку економічних систем. Розглянуті аспекти, звичайно, не вичерпують методологічної проблеми тлумачення поняття економічної структури і потребують подальшого наукового дослідження на прикладі конкретної економічної системи із застосуванням економіко-математичного апарату для аналізу.

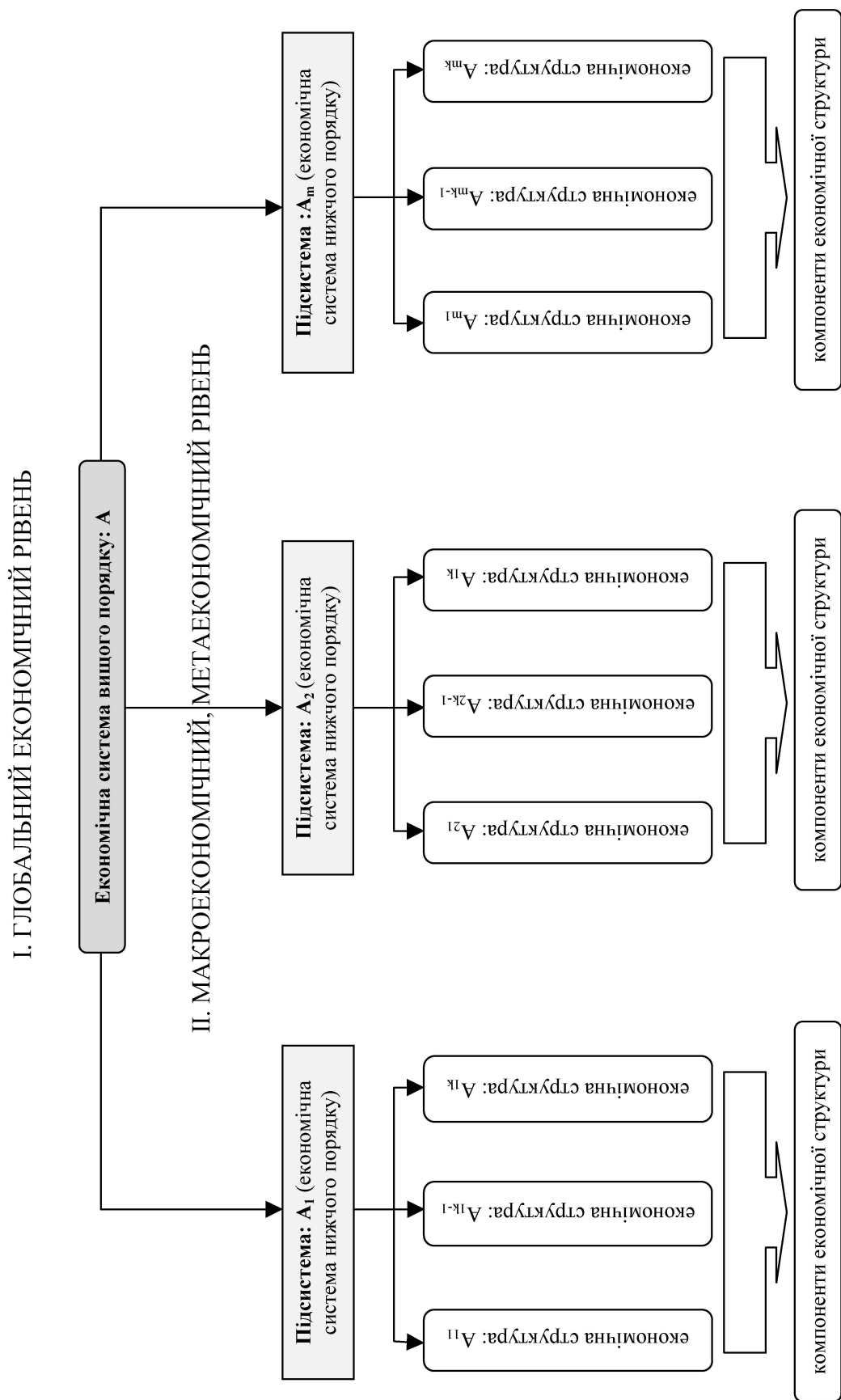

Рисунок - Модель взаємозв'язку між поняттями "економічна структура" і "економічна система" при системному підході наукового пізнання

Список літератури

1. Философский энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА – М. 2001. – 567 с.
2. Філософія: Підручник / Г. А. Заїченко, В. М. Сагатовський, І. І. Кальний, та ін.; За ред., Г.А. Заїченка, та ін. – К.: Вища шк., 1995. – 455 с.
3. Кремень В. Г., Ільїн В. В. Філософія: Логос, Софія, Розум: (Підруч. для студ. вищ. навч. закл.) / Кремень В. Г., Ільїн В.В. – К.: Книга, 2006. – 432 с. іл.
4. Філософський словник соціальних термінів. Видання третє, доповнене. – Х.: "Р.И.Ф.", 2005. – 672 с.
5. Мочерний С. В. Політична економія: Навч. пос. – К.: Знання-Прес, 2002. – 687 с. – (Вища освіта XXI століття).
6. Навчальний економічний словник-довідник (політекономія, мікроекономіка, макроекономіка, економічний аналіз, економіка підприємства, менеджмент, маркетинг, фінанси, банки, інвестиції, біржова діяльність): Терміни, поняття, персоналії. Укладачі: В.С.Іфтемчук, В.А.Григорєв, М.І.Малінич, Г. Д.Шутак / За наук. ред. Г. І. Башнянина і В. С. Іфтемчука. – 2-ге видання, виправлене і доповнене. – Львів: "Магнолія 2006", 2007. – 688 с.
7. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т. 3 / Редкол.: С. В. Мочерний (відпов. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр "Академія" 2002. – 952 с.
8. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред. В. Д. Базилевича. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Знання-Прес, 2004. – 615 с. – (Вища освіта XXI століття).
9. Башнянин Г. І., Шевчук Є. С. та ін. Політична економія. Навчальний посібник / За редакцією д.е.н., проф. Г. І. Башнянина і к.е.н., доц. Є. С. Шевчук. 4-те вид., перероблене виправлене. – Львів: "Новий Світ – 2000", 2005., - 480 с.
10. Ватаманюк З., Панчишин С., Ватаманюк О. Вступ до економічної теорії. Курс лекцій. Частина 1. З.Ватаманюк (теми 1,5,6,7,8,9), З. Ватаманюк, С. Панчишин (теми 2,4), С. Панчишин, З. Ватаманюк (тема 3), О. Ватаманюк (тема10). – Львів: "Новий Світ – 2000" 2005. – 352 с.
11. Заглинська Л. В., Заглинський А. О., Матусевич М. К., Самборський І. О. Загальні основи економічної теорії. – Київ: НМЦВО, 2002. – 408 с.
12. Основи економічної теорії: політ економічний аспект: Підручник / Відп. ред. Г. Н. Климко. – 5-те вид., випр. – К.: Знання-Прес, 2004. – 615 с. – (Вища освіта XXI століття).
13. Основи економічної теорії: Підручник / А. А. Чухно, П. С. Єщенко, Г. Н. Климко та ін.; За ред. А.А.Чухна. – К.: Вища шк., 2001. – 606 с.

Н. Качан

Взаимосвязь системы и структуры: философско-экономический аспект

Исследовано еволюцию понятия "экономическая структура", современное его толкование разными учеными, связь с понятием "экономическая система"; предоставлена модель взаимосвязи между ними при системном подходе научного познания, дано авторское определение понятиям, что рассматриваются в философско-экономическом аспекте.

N. Kachan

The connection between system and structure: philosophy-economical aspect

The evolution of the concept "economical structure", its modern interpretation by various scientists, the connection with the concept "economical system" are investigated; the model of interdependence between them under the systematic approach of scientific cognition is pointed out, the own definition of the examined concepts is given.

Одержано 25.03.10